

**«Мені б хотілося,
щоб Україна була державою,
яка будує нові правила життя
з іншими країнами в умовах
глобальних викликів» (І. Марков)**

УДК 316:167(316.77+314.7)

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2023.02.287>

**НОВИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ
МІГРАЦІЙНИХ СТУДІЙ
XXI СТОЛІТТЯ:
ГОРИЗОНТАЛЬНИЙ
СОЦІАЛЬНИЙ ПРОСТІР,
СОЦІАЛЬНИЙ ЧАС
ТА СОЦІОДИНАМІКА
ІДЕНТИЧНОСТЕЙ**

Ігор МАРКОВ

кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник,
Інститут народознавства НАН України,
відділ соціальної антропології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: igor.markow@gmail.com

Наукові редактори:

Ганна ЗАРЕМБА-КОСОВИЧ

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3984-879X>
кандидатка соціологічних наук,
наукова співробітниця,
Інститут народознавства НАН України,
відділ соціальної антропології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: ganna.zaremba@gmail.com

Данило СУДИН

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5648-0224>
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології,
Український Католицький Університет;
науковий співробітник,
Інститут народознавства
Національної академії наук України,
відділ соціальної антропології,
проспект Свободи, 15, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: dansudyn@gmail.com

Стаття Ігоря Маркова підготовлена на основі його неопублікованої монографії «Українська трудова міграція у соціодинаміці глобалізованого суспільства». Мета статті обґрунтування двох ключових понять, необхідних для вивчення міграцій XXI століття, а саме горизонтальний соціальний простір та соціальний час. Причиною запровадження цих понять є зміни характеру міграцій. Потоки мігрантів творять окрему соціальну дійсність, що існує паралельно із державами, суспільствами-донорами та приймаючими суспільствами, і не підвладна їхньому визначальному впливу. Одним з факторів, який призводить до цієї позатериторіальності соціальної дійсності мігрантів, є нові засоби спілкування. Відтак, горизонтальний соціальний простір є простором не лише спілкування, але й співбуття.

Соціальний час, що приходить на зміну історичному часові, означає, що природа стає частиною соціального простору і його опосередковує. Не тільки засоби комунікацій, створені людиною, а й інші позалюдські об'єкти і позалюдські гібриди, сформовані у взаємодії людини і природи, формують медіапростір спілкування. Можна сказати: три послідовні форми часу, що утворюються як співвідношення природного і соціального, зумовлюють три етапи масових міграцій: 1) природний або циклічний час (домінування природи над соціумом) відповідає розселенню людей, великим переселенням народів і формуванню цивілізацій; 2) історичний або лінійний час (рівновага і «відокремлення» природного і соціального) відповідає територіальним міграціям індустріальної епохи; 3) часопростір або «соціальний час» (соціальне опанування і абсорбування природного) відповідає транснаціональним і глобальним міграціям.

Соціальний час та горизонтальний соціальний простір дозволяють зрозуміти процес перетворення ідентичностей мігрантів, а відтак — їхню соціодинаміку, яка є важливим виміром буття сучасних мігрантів та їхнього впливу на країни-реципієнти та країни походження.

Сучасні міграції стають звичним явищем в життєдіяльності людини. Якщо спочатку, основними причинами міграції були економічні чинники, то зараз міграційні процеси зумовлені багатьма факторами. Для сучасних мігрантів важливою зміною способу життя та самовираження.

Наведені вище теоретичні концепції верифікуються на основі емпіричних даних, зібраних в межах проєктів: «Процеси української трудової міграції в Росії: соціальні та гендерні аспекти» (2010—2011 рр.), «Опрацювання концепції політики циркулюючої міграції українців до ЄС у взаємодії експертних середовищ та аналітичних центрів України та ЄС», «Транснаціональна міграція в перехідний період: трансформативні характеристики тимчасової мобільності людей» EURA-NET (2014—2019 рр.).

Ключові слова: міграція, ідентичність, соціальний простір, соціальний час, час, транснаціональна міграція.

**NEW TOOLKIT
FOR 21ST CENTURY
MIGRATION STUDIES:
HORIZONTAL SOCIAL SPACE,
SOCIAL TIME
AND SOCIODYNAMICS
OF IDENTITIES**

Ihor MARKOV

kandydat nauk (PhD equivalent) in History,
Senior Research Fellow,
The Ethnology Institute
National Academy of Sciences of Ukraine,
Social Anthropology Department,
15, Svobody avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: igor.markow@gmail.com

Academic Editors:

Hanna ZAREMBA-KOSOVYCH

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3984-879X>
kandydatka nauk (PhD equivalent) in Sociology
Research Fellow,
The Ethnology Institute
National Academy of Sciences of Ukraine,
Social Anthropology Department,
15, Svobody avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: ganna.zaremba@gmail.com

Danylo SUDYN

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5648-0224>
kandydat nauk (PhD equivalent) in Sociology
Associate Professor at Sociology Department
Ukrainian Catholic University;
Research Fellow,
The Ethnology Institute
National Academy of Sciences of Ukraine,
Social Anthropology Department
15, Svobody avenue, 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: dansudyn@gmail.com

The article by Ihor Markov was prepared on the basis of his unpublished monograph «Ukrainian labor migration in the sociodynamics of a globalized society». The article introduces two key concepts necessary for a better study of migrations in the 21st century —horizontal social space and social time. The reason for the introduction of these concepts is changes in the nature of migrations. Migrant flows create a separate social reality that exists in parallel with states, societies of origin and destination, and is not subject to their determining influence. One of the factors that leads to this extraterritoriality of the social reality of migrants is new means of communication. Therefore, the horizontal social space is a space not only of communication, but also of coexistence.

Social time and horizontal social space make it possible to understand the process of transformation of migrants' identities, and thus sociodynamics of their identities, which is an important dimension of the existence of contemporary migrants and their impact on countries of destination and of origin.

Social time, replacing historical time, means that nature becomes part of social space and mediates it. Not only the means of communication, but also other non-human objects and non-human «hybrids» formed in the interaction of individuals and nature form the media space of communication. Thus there are three successive forms of time that are related to the three stages of mass migrations: 1) natural or cyclical time (dominance of nature over society) corresponds to the displacement of people, large migrations of peoples and the formation of civilizations; 2) historical or linear time (equilibrium and «separation» of natural and social) corresponds to territorial migrations of the industrial era; 3) space-time or «social time» (social mastery and absorption of the natural) corresponds to transnational and global migrations.

The above theoretical concepts are verified on the basis of empirical data collected within the framework of the projects: «Processes of Ukrainian labor migration in Russia: social and gender aspects» (2010—2011), «Development of the concept of the policy of circular migration of Ukrainians to the EU in the interaction of expert environments and analytical centers of Ukraine and the EU», «Transnational migration in the transition period: transformative characteristics of temporary mobility of people» EURA-NET (2014—2019). Concepts of horizontal social space and social time, mediated with concept of migrants' identities, offer new perspective for theoretical description of transnational migration, transcending from methodological nationalism in Ulrich Beck's terms, but paying attention to migrants' agency in globalized social processes.

Modern migrations are becoming a common phenomenon in human life. If initially, the main reasons for migration were economic factors, now migration processes are determined by many factors. A change in lifestyle and self-expression are the most important features for modern migrants.

Keywords: migration, identity, social space, social time, time, transnational migration.

Вступ. Складно зрозуміти перспективи глобальних міграційних процесів, у тому числі української трудової міграції, без урахування особливостей соціального самовизначення людини глобалізованого суспільства. Теоретико-методологічні міркування та аргументи статті опираються на результати двох дослідницьких проектів. Один з них було реалізовано в 2006—2011 рр. Він був спрямований на комплексне вивчення процесів сучасної української трудової міграції в семи країнах ЄС і РФ. Дослідження проводилося в країнах Південної (Італія, Греція, Іспанія, Португалія), Центральної (Польща, Чехія), Північної (Ірландія) Європи, що відрізняються економічними, соціальними, гендерними та іншими особливостями масових імміграцій українських громадян. В основу проекту було закладено поєднання якісних методів соціологічних опитувань (в даному випадку — поглиблених напівструктурованих та експертних інтерв'ю, фокус-групових дискусій) та моніторингу поточної інформації (правових актів, статистичних матеріалів, засобів масової інформації). В результаті проект включав кілька складових: 1) дослідження «Основні детермінанти поведінкової активності українського трудового мігранта» (основний метод збору інформації — фокус-групові дискусії з мігрантами в країнах перебування); 2) дослідження «Особливості самовизначення українських трудових мігрантів у просторі міграції» (за допомогою глибинних (напівструктурованих) лейтмотивних інтерв'ю з мігрантами); 3) дослідження «Підходи до формування та оцінка політики приймаючих держав у сфері імміграції на прикладі українців» (опитування експертів, що мають знання та практичний досвід у сфері імміграції в країнах перебування українців — державних службовців, представників силових структур, діячів Церкви, профспілок, неурядових організацій, структур самоорганізації мігрантів); 4) моніторинг правових тенденцій і змін до законодавства восьми держав перебування українських мігрантів; 5) обробка статистичних матеріалів і досліджень трудової міграції, зокрема, з України, в країнах, обраних для проведення дослідження. Також в цій статті використано результати реалізованого протягом 2013—2017 рр. міжнародного дослідницького проекту «Транснаціональна міграція в перехідний період: трансформаційні характеристики тимчасової мо-

більності людей» (EURA-NET) — дослідження науковців з 12 країн Європи та Азії. Університет Тампере на чолі з проф. Пірко Пітканен об'єднав у Дослідницький Консорціум міграціологів з Таїланду (Махідольський університет), Філіппін (Міграційний Центр Скалабріні), Індії (Центр Досліджень Розвитку, штат Карала), Китаю (Пекинський Педагогічний Університет) Бельгії (Центр Європейських Політичних Досліджень), Нідерландів (Мастріхтський Університет), Німеччини (Більфольдський Університет), Туреччини (Коч Університет), Угорщини (Копінт-Таркі Економічний Дослідницький Інститут), Греції (Македонський Університет) та України (Інститут народознавства НАНУ). Результати, отримані в цих двох проектах дали змогу вийти на два взаємопов'язані концепти: формування горизонтального простору спілкування і трансформації соціального часу.

Отримані матеріали вказують на головну відмінність сучасної зовнішньої міграції українців від її попередніх хвиль у XIX—XX століттях. Останні, як правило, були переміщенням з одного соціокультурного простору в інший, часто з одного історичного часу в інший. Мігрант переносив середовище походження, основою якого були родина, «світ родини», економічні, соціальні, духовні відносини й потреби в його межах у нові країни поселення. Через великі фізичні та соціокультурні відстані все подальше спілкування мігранта було *синхронізацією* із приймаючим середовищем і, навпаки, *діахронізацією* зі середовищем походження.

Діаспора, об'єднана в товариства, що плекають українські звичаї, традиції та обряди, ставала інтегральною частиною суспільства перебування та його культурного ландшафту. Натомість нинішні зовнішні міграції українців є однією з альтернатив індивідуального вибору, в межах *простору співбуття* мігранта: забезпечення матеріальних потреб сім'ї залишається важливим мотивом трудової міграції, однак в основі прийняття рішень їхати чи не їхати на заробітки за кордон лежить персональний вибір потенційного мігранта. Його спосіб самовизначення можна окреслити як перебування у співвіднесенні з родиною, батьківщиною, колегами та роботодавцями в інших місцях та країнах перебування, зрештою, вибором потенційних можливостей подальшої самореалізації.

Розбудова ефективних міжперсональних мереж, що поєднують усі ці напрями, вказує на формування іншого усталеного простору соціальних відносин, для якого міграція є постійною рисою. Відродження соціокультурних форм самоорганізації, характерних для традиційної діаспори (церковні спільноти, культурні, освітні, студентські, жіночі товариства, видання власної преси) є швидше частиною цього горизонтального простору спілкування, аніж культурно-ландшафту приймаючого суспільства.

Відтак, метою пропонованої статті є впровадження та обґрунтування доцільності цього впровадження двох важливих понять — горизонтального соціального простору та соціального часу. Завданнями статті є: 1) запровадження нових понять; 2) обґрунтування їхньої теоретико-методологічної цінності з огляду на радикальну та глибоку зміну соціального життя в умовах глобалізації; 3) використання цих понять для кращого опису та розуміння трансформацій та перетворень ідентичностей сучасних транснаціональних мігрантів.

Основна частина. 1. *Горизонтальний соціальний простір.* Формування горизонтального простору спілкування, що поєднує країну походження і одночасно багато країн перебування, а також дійсних і потенційних мігрантів у всіх цих країнах між собою, як дискурс, що домінує над інтеграцією мігрантів в приймаючу країну чи «поверненням додому», насамперед пов'язаний з детериторіалізацією міграцій, усуненням відстаней завдяки розвитку засобів комунікацій. Історично і географічно обумовлений чинник просторово-часової відстані має ключове значення для ідентифікації міграцій в територіальних спільнотах. Запропонований П. Сорокіним концепт соціальної мобільності полягає в соціальній циркуляції, переміщенні індивіда, соціальної групи або «соціального об'єкта», тобто всього створеного чи модифікованої людською діяльністю (речі, ідеї, звичаї тощо), з однієї соціальної позиції в іншу. П. Сорокін виділяє два основних типи соціальної мобільності: 1) горизонтальну (або переміщення на соціальному рівні) та 2) вертикальну, тобто відносини, що виникають при переході від однієї соціальної верстви до іншої, тобто знизу вгору або згори вниз. Основне смислове значення концепту за часів його створення в першій половині ХХ ст. полягало у так званій вертикальної мобільності, тобто відносинах, що вини-

кають при переміщенні з однієї соціальної страти в іншу знизу вгору або згори вниз — в рамках територіальних спільнот. Тоді як горизонтальна мобільність, однією з найбільш поширених різновидів якої є міграція, розглядається як переміщення на одному соціальному рівні [1, с. 374].

Виникнення горизонтального простору спілкування означає якісну зміну структури соціальних переміщень і зміну значення горизонтальної мобільності. Універсальний концепт соціальної страти та вертикального руху в її ієрархії як змісту теорії соціальної мобільності реалізується в певних географічно відокремлених суспільствах і культурах. Принцип територіальної відстані та територіальних кордонів між суспільствами та культурами є базовим для ситуації, яку спостерігала фінська дослідниця М. Нурхінен, коли у Китаї та, наприклад, у Єгипті можна зіткнутися з расовою дискримінацією між єгиптянами або китайцями, які походять з різних частин країни, а на півдні Африки можна говорити про ідентичність механізму транскордонних міграцій та переміщень з периферії до міст [2].

Важливість горизонтальної мобільності в умовах глобалізації стосується насамперед детериторіалізації суспільних відносин. Транскордонна та внутрішня міграція матеріалізують зростання значення горизонтального простору спілкування, в якому формується відмінне від попереднього середовища соціального самовизначення і реалізується інший тип соціальних протилежностей, трансформуються принципи соціальної стратифікації, а також поняття соціальної страти та багато інших понять, що традиційно вимірювалося вертикальною мобільністю.

Таким чином, трансформація простору соціальних мобільностей означає якісну зміну структури соціальних переміщень, викликану горизонтальною мобільністю. У зв'язку з переходом до глобалізації відмінність між вертикальною та горизонтальною мобільністю проходить через домінуючі *простори співіснування*. З одного боку, це територіальні суспільства, об'єднані в державу з характерною для них структурою соціальних переміщень, встановленою та узгодженою на рівні інститутів. З іншого боку, соціальні мережі стають чинниками горизонтального простору співіснування. Горизонтальна комунікація та мережі завжди були і залишаються важливим засобом «традиційної» вертикальної мобільності, але

останні визначаються та контролюються соціальними інститутами, включаючи державні установи [1, с. 392]. Формування горизонтального простору співіснування означає, що мережі виконують функцію соціальної циркуляції. Перетинаючи зовнішні та внутрішні кордони суспільств, мережі проникають у функції інститутів, тобто структурують горизонтальний соціальний простір.

В умовах територіальних спільнот і культур, відокремлених кордонами та відстанями, функції соціальної циркуляції переважно виконують інститути. Вони перетворюють відстані у відносини в рамках територіально-політичного відтворення соціальності і соціальної ідентичності в її розумінні як приналежності до більш широкої спільноти з більш-менш чітко визначеними кордонами. Чинниками горизонтального простору спілкування стають соціальні мережі. Вони відіграють важливу роль у здійсненні соціальних переміщень і в рамках територіальних суспільств і держав, подібно, як розвиток горизонтальних комунікацій не перекреслює інститутів. Формування горизонтального простору спілкування означає, що соціальна циркуляція здійснюється переважно через мережі. Мережі, перетинаючи зовнішні та внутрішні кордони суспільства, вторгаються в його інституційно-функціональний розподіл, структурують, інституціоналізують горизонтальний соціальний простір [3]. Останнє стало можливим насамперед завдяки двом чинникам: 1) поступового переходу до принципу соціальної інтерактивності у формуванні історичного процесу; 2) утвердження медіапростору спілкування. Перший з них є однією з найвагоміших характеристик модерного часу, відзначеною істориками, соціологами і політологами, і суть його полягає в залученні до історичного процесу широких верств суспільства. Глобалізація поставила цю тенденцію на новий рівень [4].

Поширення сучасних засобів соціального комунікування (супутникове телебачення, радіо, мобільний зв'язок, всесвітня павутина Інтернет і мережевий зв'язок) мало наслідки, як мінімум, у трьох суспільних напрямках:

1. Формування глобального простору інформаційних потоків.

2. Зростаюча невідконтрольність інформаційних потоків — визначеним центрам соціального впливу (наприклад, державній політичній владі).

3. Окремі особи стають самостійними центрами суспільного впливу нарівні з національними державами, корпораціями чи альянсами [5, с. 15] (сьогодні уже, як правило, транснаціональними). Вони є порівнюваними між собою як гравці в одному полі відносин.

Принцип соціальної інтерактивності визначається спонтанністю і безпосередністю персональних комунікувань, не обмежених рамками, визначеного інституційно-правового, політичного чи культурного укладу, що охоплює усі три відзначені напрями — у довільній послідовності і, незаних досі, географічних масштабах, формуванням та «інституціоналізацією» міжперсональних мереж. А, з іншого боку, мобільні технології і доступність інтернету дають змогу людям бути постійно підключеними одночасно до різних платформ («hyper-connectivity»).

Принцип соціальної інтерактивності веде до зміни співвідношення особистого і суспільного, ставить подієвість поточних відносин в основі формування і зміни ідентичностей у різних соціальних перспективах і дозволяє визначити соціодинаміку як формування, зміну, взаємоперехід ідентичностей у подієвості відносин. Своєю чергою, досягнутий рівень впливу соціальної інтерактивності на визначення історичного процесу став можливим у зв'язку з формуванням медіапростору спілкування. Приватна домовленість по мобільному телефону між членами родини, що перебувають у Львові чи Стрию та Лісабоні про оплату за навчання їхньої дитини в університеті, проведення одночасно в багатьох містах України масової протестної акції, завдяки комунікуванню усіх зацікавлених через месенджери, безпосередня реакція читача (глядача, слухача) на публікацію у засобі інформації, яка умить з'являється в ньому, оприлюднення позицій офіційних осіб на їхніх сторінках у Фейсбуку — згадані різні події об'єднує те, що вони формуються в єдиному просторі спілкування разом з інституціоналізованими медіа. Останні все більше перетворюються на полілог у поточному часі. Комунікування у медіапросторі відбувається в режимі безпосереднього спілкування; у ньому здійснюються відносини щоденного життя людини; стираються інституційні межі — між рівнями персонального, персонально-групового і публічного спілкування. У медіапросторі формується медіаподієвість відносин. Гіперконтактність усуває будь-які значні відміннос-

ті між on-line і off-line ідентичностями, а також розмиває «публічні» і «приватні» ідентичності. Ця тенденція може вести також до збільшення темпу змін, провадити до більш динамічних і змінних ідентичностей та моделей поведінки [4].

Завдяки поширенню сучасних засобів соціального комунікування (супутникове телебачення, радіо, мобільний зв'язок, всесвітня павутина Інтернет і мережевий зв'язок), інституціоналізовані медіа все більше виконують функцію *комунікативного ресурсу* міжособистісного спілкування. У просторі медіакультури, соціальні комунікації все більше перетворюються з інституціоналізованих у міжперсональні, сполучувані між собою, усе більш універсалізовані структури глобального комунікування, втілені, зокрема, у функціональній та інституційній валідності соціальних мереж.

Яскравим прикладом описаних вище процесів є проведення мільйонних Майданів в Києві 2004 і 2013—2014 років. Вони були організовані шляхом міжперсональних комунікацій через Інтернет чи мобільний зв'язок, що забезпечило зростання кількості людей у геометричній прогресії і, водночас, хорошу скоординованість дій «знизу». І це свідчить про такі важливі характеристики медіапростору спілкування:

1. Індивідуалізацію і «деінституціоналізацію» засобів медіаконікування.
2. Міжперсональні комунікації у просторі медіаподієвості одразу ж набувають виміру суспільної значимості.
3. Відбувається закріплення, «інституціоналізація» персональних мереж і, водночас, спостерігається інституційна «мультивалідність» щодо напрямів, сфер і способів їх «прикладання».

Маючи на увазі дослідження сучасної трудової еміграції, варто наголосити: медіаподієвість формує медіапростір соціального самовизначення людини у відносинах її щоденної життєдіяльності, і є характеристикою типологічно нового простору спілкування, а також способу самовизначення у глобалізованому світі. Відбувається мультиплікація публічного простору через сучасні засоби комунікування, інтеграція міжперсонального і публічного спілкування у єдиний простір соціальних співвіднесень людини.

Якщо виходити з дефініції ідентичності як самоозначення приналежності до спільноти, то для соці-

одинаміки ідентичність є похідною від спілкування, зрозумілого як творення спільнот буття людини. У контексті дефініції самого поняття соціальної ідентичності змінюється інституційне поле, тобто спосіб персонального ствердження суспільно значимого: воно стає усе більше безпосереднім. У просторі медіаподієвості персональна артикуляція — незалежно від статусу, віку чи статі людини — стає суспільно значимою. Відповідно, змінюється співвідношення персонального і суспільного у соціальному самовизначенні людини. Властиво, останнє стає першим. Це вестиме до подальшого загострення дискусій про кризу ідентичностей. Соціальна інтерактивність провокує багатовимірність змісту і розуміння історичного процесу. Тенденції до реконструкції минулого у перспективі життєвих історій пересічних людей, уявлень окремих осіб і суспільних груп, вивчення формування ідентичностей через особисто-суспільні взаємодії, у працях сучасних істориків, — можна назвати своєрідним перед-ствердженням багатовимірності.

Рисою епохи постмодерну, на думку багатьох дослідників, є руйнування устоїв, традиційних культур. З нашого погляду, за цим збірним твердженням розкривається те, що медіаподієвість унаслідок одночасне співіснування багатьох, часто неспівмірних просторів, типів і форм соціальних ідентичностей і реальностей. Це закладає принцип співвіднесення в основі самовизначення людини: із переходом до глобалізації світ вперше постає перед нею не у вигляді *палітри* культурно-історичних укладів, і, як наслідок, неминучості підпорядкування її власного життя умовам одного з них, як наперед визначеного середовища її співбуття, а в динаміці самоздійснення, і в цьому сенсі — у вигляді перманентно змінюваних і нереалізовуваних *полів альтернатив* соціального вибору. У цій перспективі постійне співвіднесення з минулим, як складова соціальної самоідентифікації, втрачає свою визначальність і набуває іншого виміру.

Зміну способу соціального самовизначення людини глобалізованого суспільства спробуємо проілюструвати за допомогою пояснення поняття «симулякр», уведеного наприкінці 70-х — початку 80-х рр. французьким соціологом Жаном Бодріаром. Згідно з ним, «симулякр» є «копією реального», що «покропово набуває значення автономного

статусу, відриваючись від реального». «Це — відзеркалення фундаментальної реальності. Він маскує і спотворює фундаментальну реальність. Він маскує відсутність фундаментальної реальності. Він уже не має стосунку до жодної реальності: він є своїм власним чистим симулякром» [6]. Інакше, симулякр є «безреференційним знаком» (Роман Кісь), тобто знак, що уже не має відношення до історичного досвіду (предмета, явища, факту свідомості), з яким він асоціюється.

Властиво, таке трактування симулякру, з нашого погляду, допомагає пояснити згаданий перехід, «зміну перспектив співбуття» з «минулого» на «майбутнє», у способі самовизначення людини. Символ певного змісту в минулому, що дотепер позначав ідеологічну тяглість самовизначення на перспективу — у медіапросторі самовизначення людини набуває суті «амбівалентного інструментарію», «оболонки» для творення комунікаторів, «векторів» взаємопереходу нереалізовуваних полів альтернатив динаміки соціального самоздійснення. У контексті самовизначення у просторі інформаційних потоків, симулякр виникає, наче дзеркальне відображення перспективи співбуття з її іншого боку.

У цій уперше «охоплюваній», усвідомлюваній через глобальний простір інформаційних потоків, динаміці подієвості, символи, що позначають подію (явище, факт свідомості) майже одночасно, «з іншого боку», перетворюються на симулякри. Позначення різних, смислово не пов'язаних між собою сфер, суміщаються в «палітру настроєності», а когнітивні для певних ідеологічних систем та історичних традицій символи виступають у конотаціях, цілком не пов'язаних із тим, що вони раніше позначали і перспективах, у яких вони раніше не узгоджувалися між собою. Ці «контурні», «фігуральні» позначення виражають «пори́г когнітивності», асоціюючись одночасно з рядом інтегрованих соціокультурних середовищ минулого, різними рядами всередині культур. Символи медіаподієвості спілкування, радше «позначають» явища, аніж «називають» їх. А це, своєю чергою, перегукується із згаданою вище функціональною валідністю і, головне, виражає інституційну валідність міжперсональних мереж.

Міриади одночасних і потенційних взаємопереходів глобальної дійсності, закладеної цими символами, десь, «з іншого боку» пов'язаної єдиним ін-

формаційним ланцюгом мереж соціальних взаємодій, — вони, швидше, стають симулякрами чи брэндами для дійсності таких взаємодій, ніж переходом в інституційно-комунікативні форми, й призначені творити окрему соціокультурну дійсність. При цьому соціальні інститути, які, згідно з нашим розумінням, є центральною категорією відтворення і формування ідентичностей, зрозумілою як закріплення «минулого досвіду» у формах спілкування, — перетворюються на статичні «маркери» зовнішнього віднесення [7, с. 310].

Сказане, з одного боку, унаочнює принцип соціальних співвіднесень і притаманну йому динаміку перманентно змінюваних і *нереалізовуваних* полів альтернатив соціального вибору, а, з іншого, дозволяє говорити про творення ідентичностей у просторі соціальних співвіднесень і про динаміку соціальних ідентичностей у *часопросторі інформаційних потоків*.

Соціальна інтерактивність відповідає зазначеному переходу — від закоріненості у минулому укладі — до визначальності принципу соціальних співвіднесень у способі самовизначення людини. Зумовлена нею багатоваріантність і багатовимірність історичного процесу, пов'язана зі зникомістю тяглість традиційних ідентичностей. Останню заступає співіснування багатьох неспівмірних, взаємно неспівпорядкованих типів, форм і просторів ідентичностей, спільним стрижнем для взаємопереходів яких виступатиме динаміка самоздійснення людини.

Звідси соціальні ідентичності означають просторові поля співвіднесень у подієвості поточних відносин людини, поля, що зумовлюються тими ж таки сталими (територіальними) соціокультурними укладами. Таким чином, ідентичність визначається динамікою «паралельних» соціокультурних взаємопереходів. Інституційні засоби комунікування стають горизонтальними різновіддаленими (залежно від територіальної культури їх походження і, набутого через комунікації і спілкування, «поля пізнаваності» міжкультурних взаємопереходів) ресурсами міжперсонального спілкування.

2. *Поняття соціального часу.* З цим тісно пов'язаний перехід від історичного часу до часопростору соціального буття. Утвердження модерного суспільства на зміну суспільству традиційному супроводжувалося переходом від природного, циклічного —

до соціального, історичного часу. Поступовий перехід від територіально-соціального, етнокультурного до глобального медіапростору спілкування, лежить в основі наступної часової «трансформації» — від «вертикального» історичного часу до «горизонтального» *часопростору*, у якому минуле, втілене у здобутках культур(и), існує паралельно, і взаємопов'язане з поточним самоздійсненням, як його «ресурс». Поняття *часопростору* відповідає просторові, перманентно змінюваних, *нереалізованих* полів альтернатив соціального самоздійснення, а, отже, «зміщенню» з «віднесення до минулого» до поточних відносин в основі соціального самовизначення людини.

У часопросторі унаочнюється різниця між «поточною артикуляцією» і «щойно минулим», і, навпаки, стирається чіткість межі між «щойно минулим» і «давно минулим»: обидва останніх у медіапросторі співіснують паралельно, як ресурс самовизначення — в «способі віднесення» у світі соціальних інтерактивностей.

Перехід від вертикального історичного часу до горизонтального часу паралельних дійсностей означає, що час набуває значення «простору» і стає, властиво, соціальним часом. «Циклічний» час виражав залежність соціального життя від природи. Історичний час фіксує розділення «природного» і «соціального». Чітка межа між природним і соціальним пов'язана із розумінням соціального як «соціетального», або як спільності в межах певної території¹. Розвинуті соці-

¹ Згідно з Т. Парсонсом, «ядром суспільства як системи є структурований нормативний порядок, через який організовується колективне життя популяції. Як порядок, він містить цінності, диференційовані і партикуляризовані норми і правила, причому все має співвідноситися з культурою для того, щоб бути значущим і легітимним. Він задає розуміння членства, яке проводить відмінність між людьми, що належать до суспільства і не належать до нього .... Ми назвемо це єдине утворення в його колективному аспекті соціетальною спільністю. Як така вона створюється нормативною системою порядку, а також набором статусів, прав та обов'язків, що відповідають членству в підгрупі, характер якого може варіюватися для різних підгруп співтовариства. Для виживання і розвитку соціальне співтовариство має підтримувати єдність загальної культурної орієнтації, що загалом поділяється (хоча і не обов'язково одноманітно і однотайно) його членами як основа їх соціальної ідентичності. Мова йде тут про зв'язок з теперішньою культурною системою. Повинні також систематично задовольнятися необхідні

альні інститути підкреслюють цю розділеність природи і суспільства. Часопростір або соціальний час, що приходить на зміну історичному часові, означає, що природа стає частиною соціального простору і його опосередковує. Не тільки засоби комунікацій, створені людиною, а й інші «позалюдські об'єкти» і «позалюдські гібриди», сформовані у взаємодії людини і природи, формують медіапростір спілкування. Можна сказати: три послідовні форми часу, що утворюються як співвідношення природного і соціального, зумовлюють три етапи масових міграцій: 1) природний або циклічний час (домінування природи над соціумом) відповідає розселенню людей, великим переселенням народів і формуванню цивілізацій; 2) історичний або лінійний час (рівновага і «відокремлення» природного і соціального) відповідає територіальним міграціям індустріальної епохи; 3) часопростір або «соціальний час» (соціальне опанування і абсорбування природного) відповідає транснаціональним і глобальним міграціям.

В історичному часі соціальні поділи формуються за принципом приналежності до груп, класів, страт, між якими існують інституційно-мережеві «ліфти» взаємопереходів [8]. У часопросторі критерієм соціальної поляризації є наявність «капіталів мобільностей» [9, с. 6—7]. Отже, якщо в історичному часі поняття соціальної несправедливості апелювало до фактичної статусної нерівності, то у часопросторі його сенс пов'язаний насамперед із динамічною складовою — «доступом до можливостей» [4].

Та сама відмінність між історичним і соціальним часом продовжує зміщення у підходах щодо появи нових перехідних етапів життя, які визначаються тепер за відносинами (установками) і ролями, а не за віком: переходи між традиційними етапами життя, наприклад, між юністю і зрілістю, або середнім віком і старістю затримуються або розмиті [4]. Таким чином, дослідження в соціальному часі є вивченням динаміки відносин, або, інакше, дослідженням тимчасовості.

Перехід від історичного часу до часопростору вказує на зміну типів соціальних ідентичностей. Тради-

умови, що стосуються інтеграції організмів та особистостей учасників (і їх відношення до фізичного середовища). Всі ці чинники повністю взаємозалежні, хоча кожен з них є фокусом для кристалізації окремого механізму» (Парсонс).

ційно соціальна ідентичність позначає приналежність до спільноти. В умовах територіальних спільнот (суспільств) і культур інституційність та інституційна позиція переважно виступають маркерами і критеріями різновидів соціальних ідентичностей (громадянство, сімейний стан, різні статуси і т. д.). Перехід до соціального часу означає його персоналізацію: відбувається персональне, позаінституційне входження в публічний простір, стирання інституційних меж між приватним і публічним і перетворення останнього в міжперсональний простір відносин (визначальність персональної позаінституційної промоції в публічному просторі).

Персоніфікація соціального часу означає стирання інституційно-функціональних поділів соціального осягнення людини, знімає поділ між її сутністю і діяльністю і розглядає людину в голістичному вимірі самоздійснення, що починається від її (людини) «тут і тепер». Якщо у «вертикальному» історичному часі метафори ідентичності позначали приналежність до чогось більшого — спільноти, держави, культури, території, то в «горизонтальному» соціальному часі відбувається ідентифікація особистості та простору (самоздійснення).

У часопросторі «традиційні» ідентичності, — етнічність, релігія, національність, вік, сімейний стан, фінансові, а також «он-лайн» ідентичності — стають культурно умовними і високо контекстуальними [4]. Це означає, що розуміння ідентичності, насамперед, як приналежності до певної структури, системи або ряду — замінює її персоніфікація, а саме — принцип соціальних співвіднесень в основі самовизначення людини: світ постає перед нею в динаміці паралельних просторів відносин.

У цій перспективі, постійна апеляція до минулого (спільноти походження), як складова соціальної самоідентифікації, втрачає свій попередній зміст і набуває іншого виміру. Персоніфікація соціального часу якраз вказує на те, що «минуле» і «щойно минуле» знаходяться «паралельно» як «ресурс самоздійснення». «Паралельність» тут означає персоніфікацію соціального віднесення².

² Автори Фінальної Доповіді за проектом «Майбутні Ідентичності: Зміна ідентичностей у Сполученому Королівстві: наступні 10 років». Final Project Report. The Government Office for Science, London) викладають цю особливість наступним чином: «Люди можуть обрати

Поняття принципу соціальних співвіднесень стає на місце ідеології, у способі самовизначення людини глобалізованого суспільства. Виходимо із того, що ідеологія є системою засад, якою визначається зміст і способи легітимізації відносин даного суспільства, що інтегрують і відтворюють його як спільноту; вони включають також способи соціальних відносин щоденної життєдіяльності людини, легітимні у цій спільноті. Таким чином, ідеологія — категорія соціодинаміки, і, як така, є артикуляцією траєкторії суспільного руху. Звичне розуміння ідеології передбачає розмежування в часі (але не розрив у часі), яке в історичному вимірі може бути висловлене як «зміна епох», між «появою засад» і їх «втіленням», а також як різні соціальні простори, що виражають перше і друге. Поширене у XIX—XX століттях поняття ідеології виражає ідентичності, конструювання яких відбувалося у віднесенні до минулого. Важливою складовою поняття ідеології у тій версії, в якій воно набуло поширення у XIX—XX століттях, — є опора на інтерпретацію минулого.

На відміну від ідеології, принцип соціальних співвіднесень легітимізує *часопростір* як категорію динаміки співбуття. До прикладу, якщо раніше була необхідною тривала епоха накопичення значних наукових знань, розвиток їх галузевої спеціалізації — поки розпочалося їх переведення у засоби спілкування, а у XX столітті йшлося про міжгалузеву інтеграцію та безпосереднє переведення наукових відкриттів у технології, то нині інтелектуальне відкриття — уже часто на засадах мультидисциплінарних досліджень — саме по собі стає медіафактом безпосереднього формування динаміки соціальних взаємодій. Здобутки окремих сфер знань і, застосовуваного ними спеціального інструментарію, одночасно стають надбанням соціальних комунікацій, соціально-комунікативними технологіями. Термін *часопростір* тут передає одночасність, позначаючи одне з полів соціальних співвіднесень. Концепт *ча-*

для представництва певні аспекти своєї ідентичності, або розкривати певну особисту інформацію. Ідентичності також можуть бути введені іншими. Оскільки багато людей у теперішній час мають деяку присутність в інтернеті, їхні «віртуальні біографії» можуть бути змінені або навіть створені іншими людьми і, до прикладу, фірмами. Навіть якщо люди не створюють свої власні онлайн-рахунки, їхні сім'ї і друзі можуть обговорювати їх чи публікувати фотографії онлайн».

спростору, закладений у вище зазначених особливостях творення і функціонування символів, майже в одночасному перетворенні символів, що виражають подієвість, до яких належать ідеологеми — на симулякри, функціональній та інституційній валідності соціальних мереж. Категорія *часопростору* позначає тут взаємовалідність «структур комунікування», у яких формуються конструкти поточних символічно-смыслових взаємопереходів. Дослідження динаміки ідентичностей у поточній подієвості можливе лише у часопросторі.

Тільки завдяки формуванню часопростору інформаційних потоків і комунікацій, що є однією з визначальних рис глобалізації, стало можливим увести категорію подієвості в основі дослідження соціальних ідентичностей, зрозумілої як динаміки символічно-інституційно-комунікативних взаємопереходів.

Водночас медіапростір спілкування ідентифікує подієвість у детермінації соціальних інтерактивностей. Зникомість усталених ліній історичного процесу, у детермінації соціальних інтерактивностей, компенсується фіксацією, видимістю поточної подієвості — як взаємопереходу ідентичностей у медіапросторі соціального комунікування. А, отже, відкривається можливість дослідження соціодинаміки в означеному розумінні і в цьому, дослідницькому вимірі, глобалізація є соціодинаміка. При цьому, як уже зазначалося, інститут, інституційність ми розуміємо як центральну категорію відтворення і формування соціальних ідентичностей, зрозумілої як закріплення минулого досвіду у формах спілкування. Зміни середовища і способів інституціотворення, функції інститутів у спілкуванні, — виражають зміну типів соціальних ідентичностей. Детермінація інституційних позначень, не обернених у минуле, а саме, — заміна інститутів як «стрижня» ідентичностей — мережевим спілкуванням, змінює типи ідентичностей: інститути швидше стають їх «зовнішніми» маркерами і одним з комунікаторів в горизонтальному спілкуванні. Таким чином, ідентичність визначається динамікою «паралельних» соціокультурних взаємопереходів Інституційні засоби комунікації стають горизонтальними різновіддаленими (залежно від територіальної культури їх походження і придбаного через комунікації та спілкування «поля пізнаваності» міжкультурних взаємопереходів) ресурсами міжперсонального спілкування.

3. *Соціодинаміка як зміна ідентичностей*. Ідентичності в медіапросторі спілкування формуються поточною подієвістю відносин на засадах соціальних інтерактивностей. Звідси визначається соціодинаміка як зміна ідентичностей у подієвості спілкування. Тобто ідентичність у просторі соціальних співвіднесень є полем взаємопереходу альтернатив соціального самоздійснення людини. Зміна ідентичностей є перманентним взаємопереходом полів соціальних альтернатив. Ідентичність людини частково визначається її приналежністю до групи, проте вона може також вибрати ідентичність, відмінну від шляху, на якому щодо неї формуються соціальні стереотипи [4].

Отже, 1) формування простору соціальних співвіднесень означає, що особа, корпорація і держава опиняються на одному рівні соціальних відносин; 2) переважає персональна артикуляція ідентичності в різних соціально значимих (у т. ч. інституційно окреслених) площинах і напрямках; 3) ідентичність артикулюється і змінюється у подієвості відносин (чітка диференціація (спів) віднесень і відносин як подієвого акту).

Пропоноване визначення соціодинаміки як зміни ідентичностей у подієвості відносин має зворотною стороною видимість подієвості у медіапросторі комунікації. Зростаюча швидкість і взаємопов'язаність інформаційно-технологічних систем створює можливість для моніторингу, що відбувається в реальному часі [4]. «Візуалізація» подієвості означає, що соціальні ідентичності формуються по горизонталі часопростору. Це робить можливим дослідження динаміки ідентичностей у подієвості відносин в поточному режимі.

Метафори візуалізації є ключовими для науки. У XVII ст. саме спостереження і фіксація безпосередніх фактів людським зором були прийняті як фундамент наукової легітимності і склали основу наукового методу. Історичний час і характерний для нього вертикально-інституційний простір співбуття визначають метафори констатації, досконалості, визначеності, категоризації, — до прикладу, статус, професія, норма, функція, факт, соціальні поділи за приналежністю до груп, класів, страт. Соціальний час і горизонтально-мережевий простір співбуття виражає видимість змінності, характеризується метафорами зміни, руху, дії; категорію «професії» замінює поняття «діяльності».

Можна говорити про видимість людини і простору в соціальному часі, і про ідентичність як їх співвідношення. Це, а також видимість подієвості в медіапросторі спілкування, передбачає потребу соціальної ідентифікації в перспективі «самоздійснення» (self-fulfilment) — людини і простору співбуття, тобто досягнення через людину явищ, феноменів — в динаміці подієвості її відносин. Таким чином, модусом досліджень соціального часу стає антропологія або «людина в самоздійсненні» — у перспективі або ретроспективі.

Медіаподієвість дозволяє побачити соціальну ідентичність у вимірі символічно-сміслових взаємопереходів, що відтворюють, змінюють середовище легітимностей спілкування. Таким чином, соціальні ідентичності означають просторові поля співвіднесення у подієвості відносин, поля, що творять і виражають певні соціокультурні середовища. Ми їх називаємо *середовищами соціальних легітимностей*, які, у свою чергу, різняться особливостями взаємопереходів «символи-інститути-комунікації», у динаміці соціальних взаємодій, характерній для певного часу і певної культури. У цьому разі динаміка ідентичностей означає зміну середовищ легітимностей у подієвості спілкування. Простір інформаційних потоків і комунікацій стає «спільною основою», смілових взаємопереходів формування і відтворення ідентичностей у динаміці соціальних співвіднесення, яку він виражає. Таким чином, ми пропонуємо вивчати трудову міграцію у вимірі динаміки соціальних ідентичностей у поточній подієвості відносин.

Висновки. Розуміння міграції як «переїзду з однієї країни в іншу», що визначається і регулюється урядовими чинниками країн-реципієнтів і країн-донорів мігрантів, потрохи залишається в минулому. Міграційні системи, що формуються самими мігрантами через їхні соціальні мережі, охоплюють країну-донора і одночасно ряд країн-реципієнтів, із переходом до глобалізації характеризують міграційні процеси українців подібно до переміщень представників інших національних спільнот. Міграційні системи поєднуються і мультиплікують напрями міграцій, захоплюють все ширші кола суспільств-донорів, розширюють і заповнюють потоками мігрантів «ніші зайнятості» суспільств-реципієнтів, — змінюючи простір спілкування і структуру соціальних відносин. Це дійсність, що існує паралельно із державою та її

інституційно-правовими регуляторними механізмами і не піддається їхньому визначальному впливу.

В існуючій літературі простір та час міграції зазвичай розглядаються окремо. Я пропоную спосіб інтеграції ізольованих часових та просторових рамок аналізу за допомогою поняття «соціальний час», що розширює методологічні можливості аналізу динаміки «простору мобільності» та нових типів ідентичностей, що утворюються у цьому просторі.

Вплив та значення чинника еміграції визначатиметься змінами у цьому просторі мобільності. Вона стає нормальним станом для життєдіяльності людини. Незважаючи на початкові, переважно економічні причини мобільності, відбуваються зміни в мотивації міграційного процесу. Зміна способу життя та самовираження стають головними чинниками для представників усіх категорій мігрантів. Відбувається взаємоперехід характеристик, які визначають належність до різних категорій мобільності на різних етапах мігрантських траєкторій одних і тих самих респондентів. Тимчасова міграція стає постійним способом життя, характерним для різних груп населення. І цим вона спричиняється до формування нових типів та видів ідентичності.

1. Сорокин П. *Человек. Цивилизация. Общество*. Москва: Политиздат, 1992. 543 с.
2. Braichevska O., Volosiuk H., Malynovska O., Pylinskyi Y., Popson N., Ruble B. *Nontraditional immigrants in Kyiv*. Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2004. 183 p.
3. Виступ Уповноваженого з прав людини Н.І. Карпачової у Верховній Раді України під час представлення Спеціальної доповіді «Стан дотримання та захисту прав громадян України за кордоном». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/901949.html> (дата звернення: 09.03.2023).
4. Бжезинский Э. *Еще один шанс. Три президента и кризис американской сверхдержавы*. Москва: Международные отношения, 2007. 240 с.
5. *Формирование потоков трудовых миграций в приграничных регионах Украины. Миграция и пограничный режим: Беларусь, Молдова, Россия и Украина*. Под общ. ред. С.И. Пирижкова. Сборник научных трудов. 113 с.
6. *Енциклопедія постмодернізму*. За ред. Ч. Вінквіста і В. Тейлора; пер. з англ. В. Шовкун; наук. ред. пер. О. Шевченко. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. С. 385—386.
7. *Мережі і мережні війни. Майбутнє терору, злочинності та бойових дій*. За ред. Джона Арквілла, Де-

віда Ронфельдта. Київ: Києво-Могилянська академія, 2005. 348 с.

8. Бауман З. *Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства*. Київ: Києво-Могилянська академія, 2008. 109 с.
9. Алексеева М. *Гендер в пространстве транскультурной коммуникации: анализ дискурсивных репрезентаций. Дипломная работа при Европейском университете в Санкт-Петербурге*. Санкт-Петербург: Архив Центра независимых социологических исследований в Санкт-Петербурге. 34 с.

REFERENCES

- Sorokyn, P. (1992). *Chelovek. Tsyvlyzatsiya. Obshchestvo*. Moskva: Polytyzdat [in Russian].
- Braichevska, O., Volosiuk, H., Malynovska, O., & Pylynskyi, Y. (2004). Nontraditional immigrants in Kyiv. Washington: Woodrow Wilson International Center for Scholars.
- Vystup Upovnovazhenoho z prav liudyny N.I. Karpachovoi u Verkhovni Radi Ukrainy pid chas predstavlennia Spetsialnoi dopovidi «Stan dotrymannia ta zakhystu prav hromadian Ukrainy za kordonom»*. Retrieved from: <https://www.radiosvoboda.org/a/901949.html> (data zvernennia: 09.03.2023) [in Ukrainian].
- Bzhezynskiy, Z. (2007). *Eshche ody shans. Try prezidenta y kryzys amerykanskoi sverkhderzhavy*. Moskva: Mezhdunar. otnosheniya [in Russian].
- Pyryzhkov, S.Y. (Ed.). *Formyrovanye potokov trudovykh myhratsyi v pryhranychnykh rehyonakh Ukrainy. Myhratsyia y pohranychnyi rezhym: Belarus, Moldova, Rossyia y Ukrainya. Sb. nauch. Trudov* [in Russian].
- Vinkvist, Ch., Teilor, V., & Shovkun, V. (2003). *Entsyklopediia postmodernizmu* (Pp. 385—386). Kyiv: Vyd-vo Solomii Pavlychko «Osnovy» [in Ukrainian].
- Arkvilly, Dzhon, & Ronfeldt, Devid. (Eds.). (2005). *Merezhi i merezhni viiny. Maibutnie teroru, zlochynnosti ta boiovykh dii*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].
- Bauman, Z. (2008). *Hlobalizatsiia. Naslidky dlia liudyny i suspilstva*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].
- Alekseeva, M. *Hender v prostranstve transkulturnoi kommunykatsyy: analiz dyskursyvnykh reprezentatsyi. Diplomnaia rabota pry Evropeiskom unyversytete v Sankt-Peterburhe*. Sankt-Peterburh: Arkhyv Tsentra nezavysymykh sotsyolohycheskykh yssledovanyi v Sankt-Peterburhe [in Russian].